

GALINA GONCSAROVA

Érzelmek és vágyak az érett szocializmus idején

Kalin Janakiev bolgár költő és női rajongói

Nikolaj Vukov bolgár antropológus a korszak legrepresentatívabb és legszélesebb körben olvasott ifjúsági lapjához, a *Mladezhhez* (Fiatalság) érkezett olvasói leveleket vizsgálva fontos változásra figyelt fel a lap szerkesztési politikájában: az 1960-as évek elejétől kezdődően a szervezeti kérdésekről szóló dokumentumok és cikkek helyét a párkapcsolatról és a szerelmi kérdésekről szóló írások, valamint a sztárokról és rajongóikról szóló széles körű diskurzus vette át. Vukov a lap megváltozott tartalmát annak bizonyítékeként értelmezte, hogy a szerelem – szélesebb értelemben véve a másik iránti rajongás és az örömszerzés – az 1950-es évek marginális témájából az 1970-es és az 1980-as évekre az egyik legfontosabb közéleti beszédtemává vált. A bolgár államszocialista rendszer pedig ezáltal kívánt behatolni az egyén intimszférájába és érvényesíteni a „testtel, az életmóddal és az egyéni életúttal” kapcsolatos elvárásokat.¹

A preferenciákról, érzelmekről és vágyakról szóló diskurzus számos kutatást inspirált a késő szocializmus korának ifjúsági életéről, és bevezette az öröm és a szabadidő „individualizálásának” és egyenjogúsításának tézisét mind Bulgáriában, mind általában véve a szovjet tábor országaiban.²

A kapcsolódó kutatások a késő szocializmus időszakát új és különböző fogyasztói gyakorlatok és életmódok fejlődési periódusának tekintik, amelyek tovább növelték az „egyre növekvő szakadékot a hivatalos ideológia és a személyes viselkedés között”.³ Karin Taylor irányadó munkájában a késő szocializmus korszakára vonatkoztatva foglalta keretbe „az élet magánosítását”. Anna Rotkirch kutatásaira támaszkodva Taylor Bulgária példáján keresztül arra a következtetésre jutott, hogy az 1960–1970-es évek generációja számára mindennapos volt a „viselkedés forradalma”, valamint az intimitás kontra erkölcs „perszonalizációja”, amit a hippimozgalom és a rockzene egyidejű megjelenésével, illetve azzal magyarázott, hogy el kívánták felejteni a múltbeli elnyomást, és kapcsolatba kívántak kerülni a bársonyos és szexuális forradalmak kulturális eszköztárával és rajongói közösségeivel.⁴

¹ Vukov, Nikolaj: *Mladezh-ta i neymite „lyubovni trepeti” pri socializma: Obyavite za zapoznanstva i chitatelskite pisma v sp. Mladezh*. In: Koleva, Daniela L. (ed.): *Lubovta pri Socializma*. Sofia, 2015. 146–175.

² Rotkirch, Anna: *The Man Question. Love and Lives in Late 20th Century*. Helsinki, 2000.; Popova, Gergana: *Tyaloto v oksimoronite na socializma*. V. Tarnovo, 2016. 70–78.; Gruev, Mihail: *Mladezhki subkulturni v Bulgaria prez 70-te i 80-te godini na XX vek. Critique and Humanism*, vol. 43. (2014) No. 1–2. 49–71.

³ Shlapentokh, Vladimir: *Public and Private Lift of the Soviet people. Changing Values in Post-Stalin Russia*. Oxford, 1989.; Rotkirch: *The Man Question*, 162.

⁴ Taylor, Karin: *Let's Twist Again. Youth and Leisure in Socialist Bulgaria*. Berlin, 2006.

A „perszonalizáció” ugyanakkor több az érett szocializmus kulturális-történeti rekonstrukciójánál. A szocialista ideológusok maguk is kialakítottak egy finoman hangolt diszkurzív mátrixot, amely a mindennapi élet egyre növekvő kulturális igényeit volt hivatott lefegyverezni, elvégre a „sokoldalú és harmonikus szocialista személyiség” forgott itt kockán. Az 1960-as évek végétől az 1980-as évek elejéig Bulgáriában igen népszerűek voltak azon szociológiai, szociálpszichológiai, pedagógiai, irodalomkritikai, zszurnalisztikai monográfiák és kéziratok, amelyek a szocialista embertípus tanulmányozását tűzték ki célul. A munkákban az érett szocializmust „a fogyasztás magaskultúrájának” tekintették a „bálványimádó” és „dekadens erkölcsű kapitalista tömegkultúrával” szemben, és „a szocialista embertípus sokoldalú fejlődését” személyes, közösségi és intézményi szinten az egyén belső életének kreatív vezetéseként (*management*) értelmezték, külön figyelmet szentelve az érzelmek működésére és „a nép érzelmi fejlődésére”.⁵

Charles Taylor a modern identitás történetéről szóló kiváló munkájában külön figyelmet szentelt a romantika „expresszivistá fordulatának”, amely hozzájárult az önteremtésre és önkifejezésre képes szubjektum kurrens felfogásához. Az utóbbi az érzelmek és érzések 18–19. századi herderi felfogásából eredeztethető mint az (emberi) természet tiszta megnyilvánulása, valamint az egyén életében formát öltő tudás és a jó megbízható forrása. Taylor részletesen elemezte, miként fejlődött és épült be ez az elképzelés a modern elméletekbe, miszerint az egyén természetes belső késztetést érez az eredetiségre és a kreativitásra, illetve párbeszédbe lép a különböző művészeti formákkal.⁶

A Bulgáriában az 1960–1970-es évektől az értékválasztásokról, érzésekről és vágyakról szóló közbeszéd a „szocialista életmód” központi elemeként hangsúlyozta az önmegismerést és az egyéni kreativitást. Miközben újszerű ideológiai megközelítésben az önmegvalósítás érzelmi és kifejező aspektusának fontosságáról írtak, a szocialista ifjúság „nevelői” feltették a kérdést, mit is jelent maga a romantika a bolgár érett szocializmusban.

Beszélhetünk-e az érett szocializmus ideológiai diskurzusának expresszív fordulatáról, amely hozzájárult a viselkedési forradalomhoz a szovjet táboron belül? Melyek a különbségek a sztálini éra forradalmi romantizmusa és az 1960–1970-es évek romantikus énjének létrejötté között? Milyen mértékben tükröződött a sokoldalú személyiség koncepciója a fiatalok fogyasztói és rajongói identitásának megkonstruálásában és szerelmi kapcsolataikban? Miként utal Kalin Janakiev és rajongóinak levelezése arra, hogy a szocialista állam iránt elkötelezett állampolgárok kiművelése során kulcsfontosságúvá vált az érzelmi nevelés, melynek eredményeképpen az egyén kész „a szocialista életvitel” minden területe iránt lelkesedést és szenvedélyt tanúsítani, az intimszférát is beleértve?

A jelen tanulmány e kérdések megválaszolására tesz kísérletet, és a fiatal Kalin Janakievhez, a *Rodna rech* ifjúsági irodalmi lap ígéretes szerzőjéhez 1973–1974 folyamán különböző bolgár városokból és falvakból tizenhat és tizennyolc év közötti lány rajongók által küldött kilencven levelet elemez részletesen. Különös figyelmet fordítok azokra a levelekre, amelyekben a lányok felfedték vágyaikat és érzéseiket Janakiev előtt, hiszen ezek olyan összetett intim világba engednek betekintést, ahol a szocialista erkölcsök keveredtek az eroti- kus és szexuális vágyak egyéni és egyedi kivetüléseivel, vagy éppen elkülönültek azoktól.

A levelek vizsgálata, illetve a fentebb felvetett kérdésekre adott válaszok finoman megvilágítják a bulgáriai fiatalok korabeli érzelmi tapasztalatait, úgy mint a szubjektív tapasztala-

⁵ Chakarov, Nayden: *Uchilishteto i borbata sreshtu ideologicheskata diversia na imperializma*. In: Vargulev, Angel (ed.): *Uchilishteto – mogasht ideologicheski institut*. Sofia, 1971. 221.

⁶ Taylor, Charles: *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, 1989. 368–376.

tot, a domináns érzelmi kódokat, a szocializáció fő modelljeit, a nemek közötti kommunikációt és a viselkedés népszerű formáit vagy a fogyasztói szokásokat. Az ego-dokumentumok segítségével (a levelek és egy Kalin Janakievvel készített életút-interjú⁷) az egyén életének szintjén és az ideológiai diskurzus szintjén is megkísérlem megragadni a szocialista szubjektivitás megvalósulását. A témával kapcsolatos kutatásomhoz zömmel az 1960–1970-es években közzétett újságcikkeket, az olvasói rovat leveleit, továbbá (a társadalomtudományi területeken keletkezett) tudományos munkákat, a hivatalos pártprogramokat és ideológiai közleményeket, valamint filmnarratívákat használok fel.

A szubjektivitást mint az egyének gondolatainak, érzelmeinek és vágyainak történelmileg és kulturálisan meggyökeresedett formáját és artikulációját tekintem, és Sherry Ortner szubjektivitás felfogásával összhangban a szimbolikus és kulturális termelés alapvető részeként tárgyalom, „annak megértésének szükséges részeként, ahogyan az emberek akkor is hatni próbálnak a világra, amikor éppen az hat rájuk”.⁸

„A költő inkább sztár volt”: A szerelmi költészet és a romantikus én

A neves bolgár regényíró, Ljubomir Levcev *Te vagy a következő* című memoárjában leírja, hogy őt és baráti körét hogyan bélyegezték az 1960-as évek közepén hippiknek, amiért rendszeresen látogattak olyan irodalmi felolvasásokat a Nemzeti Színművészeti Akadémián, amelyeket mind a másképp gondolkodók, mind a párt környezetébe tartozók elítéltek.⁹ Hasonló Kalin Janakiev esete is, még ha egy másik, virtuális előadói szcénát is képviselt. Janakiev, aki napjainkban ismert politikus és kiemelkedő vallásfilozófus, a kulturális tanulmányok kutatója, az 1970-es évek elején széles körben ismert költő volt. Egy 2011-ben készült interjújában így idézte fel emlékeit arról, mekkora nyilvános vonzerővel is bírtak a költők a tárgyalt korszakban: „A költők hihetetlenül népszerűek voltak. Ha össze kell hasonlítanom napjaink valóságával, azt mondanám, hogy közelebb álltak az énekesekhez és előadókhoz, mint a regényírókhoz [...] A költő inkább egy sztár volt. A költő magára vonta a fiatalság figyelmét, leveleket kapott, és lányok fogták körbe. És az emberek rengeteg verset olvastak. Ami érdekes, az az, hogy a költészet egyaránt népszerű volt a különböző osztályból származó emberek között. Igen, régen leveleket kaptam külvárosi félművelt lányoktól, akik nyilvánvalóan nem csupán a *Rodna rech* olvasói voltak, de más költőket is olvastak, hiszen megemlégették, hogy kiket kedvelnek még, miket olvastak stb. Habár ezek a lányok szerény intellektuális képességekkel rendelkeztek, verseket olvastak, és imádták a költészetet olvasni.”

A költészetet és a költőket a nyilvánosság előtt övező dicsfényt a biográfiai narratíva szerző elvének tekinthetjük, amely a fiataltságot jelentő életszakaszra oly jellemző egzisztenciális kihívásokra és bizonytalanságokra összpontosult. A beat-generáció társadalmi tabukat feszegető, kábítószeres és a társadalom peremén létező költőihez hasonlóan Janakiev is hetekre, akár hónapokra kimaradt az iskolából, Szófia utcáin és parkjaiban kóborolt, és „vak-tában kiválasztott, lepukkant kocsmákban” ivott. Ugyanakkor verseit közzétették a *Rodna rech* 1973 és 1974 között megjelent szinte összes számában. Legtöbb versében az önfelfedezés, valamint a szerelem (szerelmi tapasztalat) összetett dinamikájának témakörét boncolgatta.¹⁰

⁷ A levelek Kalin Janakiev, a kultúrtörténet professzora magánlevéltárának részét képezték. Az életút-interjúval együtt, amelyet 2011. április 12-én készítették, külön a jelen kutatás számára bocsátottak rendelkezésemre.

⁸ Ortner, Sherry: *Subjectivity and cultural critique*. Anthropological Theory, vol. 5. (2005) No. 1. 34.

⁹ Levchev: *Ti si sledvashtiat*. Sofia, 189.

¹⁰ A „Felfedem magam” című az egyik vers, amelyet a levelekben említettek, azonban itt csupán a levelezésben legtöbbször előkerülő vers első versszakát idézem: „A gyűlölet oly gyakran virágozik

Versei egyes szám első személyben írva, az interjúban is fejtegetett bohém életvitelére tett enyhe utalásokkal a tudatosság és a viselkedés eksztatikus módját hangsúlyozták, és kiemelték az érzelmek szerepét a személyes létezésben és a személyközi kapcsolatokban. Ez a mód volt hivatott a híresség identitását is megalkotni, amelyet az ifjú költő, úgy tűnik, akkoriban még születőben lévőnek gondolt. Egyik versében, amelynek a *Jövő* címet adta, a lírai hős (egyben Kalin alakmása) az utódaihoz fordul, hogy ahelyett, hogy „megfojtják szívük virágokkal”, inkább „csókolják a nyárfákat és az ezüst gesztenyéket”, és „hallgassák a hógolyók suttogását, amint azt mondják: élek”, míg „lehunyják szemük a lányok ajkai előtt”.¹¹

Az ígéretes ifjú költő színpompás képe széles körű és beható elismerést kapott a neki címzett levelekben. A rajongók érzelmi intenzív regiszterében íródva ez a kép különféle diszkurzív és képi stratégiát foglalt magában az ifjú költő egyediségének és a tehetsége által inspirált izgatottság kifejezésére. A levelek címzettjét „eseménynek” (Ema, 1974. február 28.), „magasra törő fiatal költőnek” (Darina, 1974. február 22.), „a jövő elismert írójának, akire egész Bulgária büszke lesz majd” (Fatme, 1973. április 14.) neveztek, vagy olyan szerzőként határozták meg, aki „korán sikeres lett a költészet terén” (Valia és Mira, 1974. május 10.). A címzetre vonatkozóan a levelek írói egy kiemelkedő művészi élettörténet egyértelműen alárendelt, lelkes társalkotóinak (*co-creator*) pozíciójába kerültek: „Alig várom a Rodna rech következő számát, hogy olvashassam néhány új művedet. Azt hiszem, egyike vagyok a rajongóid sokaságának.” (Liljana, 1974. január 21.) „Talán rengeteg levelet kapsz az odaadó női olvasóidtól és rajongóidtól...” (Tatjana, 1974. április 3.) „Azt hiszem, nem én vagyok az első rajongója a verseidnek, és a levelem sem az első [rajongói levél], de könyörgöm, válaszolj! Ez végtelenül boldoggá tenne!” (Viara, 1973. február 19.)

Összességében a levélírók különös fontosságot tulajdonítottak annak, hogy közelebbi, intimebb kapcsolatot alakítsanak ki a sztárral azáltal, hogy „olyan attitűdöt mutatnak a kulturális szövegek irányában, amely a hangulatok és érzelmek mezejében működik”.¹² Kommentálták a Kalinról (a *Rodna rech*-ben) megjelent fotókat, és további képeket vagy még kiadatlan verseket kértek tőle. Többnyire egyszerű mondatokat használtak, amelyek csupán egy ígét és egy segédigét tartalmaztak és többszörös fokozásokat, ismétléseket, tautológikus szóhasználatot – hasonlóan azon levelek legtipikusabb példáihoz, amelyek a híres pop- és rock-énekesekhez íródtak akkoriban a Vasfüggöny túloldalán: „Szeretlek, Nick. Légyszi, légyszi, légyszi, légyszi válaszolj, mert a leveled nagyon boldoggá tenne. Légyszi, légyszi, légyszi, légyszi, légyszi, ha egyáltalán lehetséges, felhívnál telefonon?” (a tizennégy éves Chaisy levele Nick Haywordnak).¹³ „Nem hiszem, hogy válaszolsz, de ha egyszer találsz magadnak egy kis szabadidőt, válaszolhatnál. Viszlát!!! Ne felejtse el! Várom! Kérlek, írd vissza!” (Maria, 1974. február 29.).

Ha elfogadjuk a rajongói közösségekről szóló friss kutatás azon feltevését, miszerint az ilyen közösségekhez tartozás „vágyakozást, dédelgetést, keresést, vágyódást, rajongást”¹⁴ jelent, akkor könnyen megállapíthatjuk, hogy Kalin Janakiev egy sztár, a neki író lányok pedig

bennünk oktalan/ Noha a szerelem mi magunk vagyunk. Árulásban vonulunk/ a megosztott gyönyör oly különös.” Janakiev, Kalin: *Prolet. Rodna rech*, vol. 18. (1974) No. 2. 17.

¹¹ Janakiev, Kalin: *Badeshte. Rodna rech*, vol. 17. (1973) No. 3. 73.

¹² Grossberg, Lawrence: *Is There a Fan in the House?: The Affective Sensibility of Fandom*. In: Lewis, Lisa A. (ed.): *The Adoring Audience: Fan Culture and Popular Media*. London – New York, 1992. 56.

¹³ Vermorel, Fred – Vermorel, Judy: *Starlust*. London, 1985. 31.

¹⁴ Jenson, Joli: *Fandom as Pathology: The Consequences of Characterization*. In: Lewis: *The Adoring Audience*, 27.

az ő rajongói voltak. Ahogy azt maga Janakiev is sugallta a vele készült interjúban, ők [a költők] inkább voltak sztárok és a lányok pedig rajongók. A versek írását és olvasását romantikus ügynek fogták fel, lehetőségnek arra, hogy felfedezzék és felfedjék saját eredeti, kreatív és idealista vagy éppen szenvedélyes természetüket, amely képes különböző formában megtalálni és átadni a szerelmet. Majdnem minden egyes levélben megjelent a „megcáfolhatatlan tehetséggel” szembeni imádat, „a kreatív fölény” és „a sérülékeny ifjúság zaklatottságának” kifejeződése. Maga az imádat viszont reflektált azokra a személyiségjegyekre, amelyek a művészet iránt elkötelezettek egyedi fogékonyságának esztétikai és erkölcsi dimenziói és a férfi szükségletei és érzései között ingadoztak. Ennek megfelelően Vanja a művészek különleges érzékenységéről szóló romantikus kliséket és szóképeket használt levelében: „Felhagynok az írással, mert nem tudom, hogy örömet lelsz-e benne, és hogy visszaírsz-e, habár reménykedem benne. Számomra azok, akik verseket írnak, valahogy különböznek mindenki mástól, másképp észlelik az életet és a férfi belső szépségét. Olyan, mintha több gyengédség lenne bennük, és mélyebben megértenék az emberi elmét; rögzítik az emberi lélek minden rezdülését, hogy úgy mondjam.” (1974. április 15.)

A rajongó identitásának egyik legemblemikusabb érzelmi kivetülése Reham, egy bulgáriai török lány gyönyörű kézírásával íródott, négy oldalas levelében érhető tetten (1974. április 8.), ahol az első oldalon egy sötét, göndör hajú és zöld szemű, hosszú szempillájú lány [vélt] önarcképe elevenedik meg előttünk, míg az utolsó lapon láthatunk egy szalaggal átkötött csokor rózsát, amit körülölel a nyomatékos felszólítás: „Várom a válaszod!!! Kérlek, írd!!! Várni fogom!!!” Az egész kompozíción, beleértve a félkövérrel szedett „Helló, Kalin!” üdvözlést, a rózsaszín és a zöld szín dominál. Minden eleme – az élénk színek, a felkiáltó jelek, a hosszú szempillákra eső figyelem tökéletesen megjeleníti „az óriási vágyat a közelebbi ismeretségre vagy barátságra”, csakúgy, mint a lány festői képességét, amelyet Reham maga is megemlégett „vizonzásul, amiért [ő maga] híján van Kalin tehetségének”.

Annak ellenére, hogy naivan és szentimentálisan követelték, hogy hozzáférjenek a rajongott művészet (és művészek) belső világához, a levelek „az élet privatizálásának” eredeti példáinál többet nyújtanak. A biográfiai diskurzus szintjén jelzik az egyén önfelfedezését és költődését az érzelmileg intenzív kapcsolatokhoz, ami tipikus a pszichológiai és szexuális érettség felé tartó átmeneti időszakban. Eltekintve rajongói levél voltuktól, valamint attól, hogy a „fiatal felnőttkorban jelentkező romantikus érdeklődés fejlődésjelenségének” bizonyítékául szolgálnak,¹⁵ a levelek különleges, noha apró mintái a romantikus én megalkotásának az 1970-es évek Bulgáriájában. Így vagy úgy visszatükrözik, hogy milyen széles körben artikulálódtak a szocialista ifjúság modernnek számító igényei és aggodalmai, és az egyén milyen érzelmi sajátosságokkal rendelkezett. A *Mladezh* magazin 1972-es első számában egy állandó olvasó, egy „tizenegyedik osztályos lány tanuló [...] az [felnőtt] élet küszöbén” osztotta meg az olvasókkal az alábbiakat: „...szeretném elmondani, hogy rengeteg fiatal és felnőtt van országunkban, akik imádják és örömmel olvassák a bolgár és a külföldi költők meghitt [*intimate*] verseit. Én egy vagyok közülük. Több mint boldog lennék, ha a kedvenc magazinom lapjain olvashatnám a kedvenc olvasmányaimat.”¹⁶

A meghitt versek imádóinak közössége nem kapott kisebb figyelmet és elfogadást a hivatalos köröktől sem. A neves bolgár irodalomkritikus, Pencso Dancsev például „a kortárs fiatal költők finom érzékeiről” szolt, akik „képesek megérinteni más, a mai ember lelkében

¹⁵ Connolly, Jennifer A. – Goldberg, Adele: *Romantic Relationships in Adolescence. The Role of Friends and Peers in their Emergence and Development*. In: Wyndol Furman, B. et al. (eds.): *The Development of Romantic Relationship in Adolescence*. New York, 1999. 237.

¹⁶ *Az sam uchenichka v 11 clas... Mladezh*, vol. 27. (1972) No. 1. 27.

rezdülő, sokkal bensőségebb húrokat”. Itt a huszonhárom éves fiatalokra és azon tehetséges középiskolások csoportjára utalt, akik feltűntek a *Rodna rechben*, ugyanakkor olyan szerzőkre is, akik már javában a negyvenes éveikben jártak.¹⁷ Ily módon Dancsev közvetlen elismert olyan szerzőket is, mint Kalin Janakiev, akik éppen csak hírnevet szereztek maguknak. Néhány pedagógus ehhez hasonlóan azt javasolta, hogy „mindig vegyék figyelembe az egyén jellegzetes pszichológiai és fiziológiai vonásait” csakúgy, mint az olyan „formák és eszközök használatát, amelyek képesek az erős érzelmek és élmények felébresztésére annak érdekében, hogy a kommunista ifjúsági szövetség életébe több romantikát hozzanak”.¹⁸

Ragyogó példája az új kulturális és ideológiai elmozdulásnak a szubjektív romantikus felfogásának irányába *A fehér szoba*, az érett szocializmus egyik legjellegzetesebb és legnépszerűbb bolgár filmje (1968), amely a gyengéd és érzékeny személyiség szerepmodelljét szolgáltatva a posztstálini generációk számára.

A főszereplő, Alekszandrov egy „tudós munkás” betegségének köszönhetően kórházban köt ki, ahol végig gondolja addigi életét. Emlékei között a központi helyet egy bonyolult szerelmi történet kapja, amelyben a főhős megcsalja feleségét az egyik közeli barátja szeretőjével. Más emlékek a fő művének (*Az érzelmek lélektana*) kiadása körüli nehézségekhez kötődnek.

Alekszandrov visszaidézi a két kollégájával való veszekedéseket, akik közül az egyik azt javasolta, hogy hagyja maga mögött az érzelmek témáját, és helyette írjon inkább a rációról, „anélkül, hogy szem elől tévesztenéd a marxizmus alapelveit”, hiszen „felfedezőként kitűnni önző dolog”. A másik viszont arra sűrgeti, hogy olvassa Freudot, hogy „megfelelően kritizálhassa a nyugati teóriákat”.

A súlyos kételyek után, amelyek azon meggyőződéséből eredtek, hogy az embereknek nem szabadna ellentétes csoportokra oszlaniuk, és „az ő csoportja a Párt”, Alekszandrov végül úgy dönt, szilárdan kiáll „személyes meggyőződéséiért”. Sőt, elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy ellenezze „a mózesi tekercesekben megtalálható, vibráló kreatív módszer leláncolását”, elveszítve ezzel a marxista alapelvek védelmének tudományos és elvtársi támogatását.

„Az ifjúságunk nem felejtí el kulturális érdekeit”: A szocialista rajongók a személyi kultusz és a tehetséges emberek csodálata között

Azon reflexiókhoz hasonlóan, amelyeket az irodalomkritikusok intim költészetről és az értelmiség egzisztenciális aggodalmait megjelenítő filmjelenetről alkottak, a szocialista romantikus „én” menedzselését összességében sajátos ellentmondás jellemezte, amely az érzelmek és vágyak társadalmi kifejeződését és érvényesítését érintő lehetséges értelmezési konfliktusokban, a (rajongói) szubkultúrákban, illegális körökben, csoportokban (hasonlóan ahhoz, amit Alekszandrov elutasított) gyökerezett. Ez utóbbiak az interperszonális és az interszubjektív jelentések létrejöttének és cseréjének meglehetősen bonyolult és komplex dinamikájával bírtak, a helyénvaló közösségi és egyéni viselkedés vitájára, jóslásokra bocsátkozásokra és következtetések levonására inspiráltak. A tagokat az foglalkoztatta, amit a rajongói közösségekről szóló legújabb kutatás „a szerelem munkájának” (*labor of love*)¹⁹ nevez. Ez ugyanis előfeltételezte mind az izgalom érzetének, mind az önreflexitásnak az

¹⁷ Dancsev, Pencho: *Nablyudenia nad mladata ni poezia*. Septemvri, vol. 25. (1972) No. 1. 25., 55–84.

¹⁸ Hrusanov, Gavril: *Dokumenti s istorichesko znachenie*. In: Vargulev, Angel (ed.): *Uchilishteto – mogasht ideologicheski institut*. Sofia, 1971. 44.

¹⁹ Duffett, Mark: *Understanding Fandom: An Introduction to the Study of Media Fan Culture*. New York, 2013. 22.

erőteljesebbé válását, illetve a mindennapi életbe ágyazott közös értékekről szóló diszkusziót. Így Kalin néhány női rajongója nem tudta, hogy a leveleinek mit is kellene tartalmaznia. Például Zornitza maga is elismerte, hogy nehéz volt megírnia a levelet, és nem tudta, hogyan szólítsa meg Kalint, vagy hogy pontosan mit áruljon el magáról. Végül azt írta, hogy egy híres futballcsapat rajongója, és képeket gyűjt a csapat egyik középpályásáról (Zina, 1974. március 13.).

Ezzel ellentétben Kalin komolyan reflektált a komplex és ellentmondásos művészi identitásra. A „szűkebb kör” részére a lakásán informális összejöveteleket szervezett (párhuzamosan a *Rodna rech* évenkénti műhelygyűléseivel), melyekről a következőket idézte fel: „Ezek részemről évekig tartó szerelmek voltak. [...] Hogy mit csináltunk? Borongós verseket olvastunk, amelyekről mindannyian úgy gondoltuk, hogy nem fogják publikálni. Nem volt igazán szigorú a cenzúra, inkább változó és nehezen megfogható. Mindazonáltal az úgynevezett »sötét« versek megjelentetését a szerkesztők finoman elutasították, mert az általános meggyőződés az volt, hogy egy fiatalnak nincs oka szomorúnak lenni. Ezeknek a verseknek a részleteit olvastuk fel egymásnak magunk között, és kölcsönösen ihletet merítettünk belőlük.”

A megfelelő önkifejezésben és a tehetséges fiatalok (és rajongóik) erkölcsi viselkedésében rejlő többféle értelmezési lehetőségnek a nemzeti kultúra formálásának legmagasabb szintjein is hangot adtak. A mintegy százötvenezer ember részvételével megtartott gyászmenettel kapcsolatban, amelyet Nikola Kotkov és Georgi Aszparahov-Gundi (a Levszki-Szpartak csapat futballistái) előtti tisztelgésnéként szerveztek, és amely egybeesett Georgij Dobrovolszkij, Vladiszlav Vjolkov és Viktor Pacsev szovjet asztronauták 1971. július 2-ai temetésével, Todor Zsivkov párt- és államfő dühösen megjegyezte: „Tisztelünk minden tehetséges ifjút ebben az országban, a focistákat is beleértve, de nem tűrhetjük, és nem is fogjuk eltűrni azon idOLOkat, amelyeket nem a Párt állított ifjúságunk elé.”²⁰ Visszatérve Levcssev példájához, Sztefan Canev és Konsztantin Palov költőkkel alkotott háromtagú formáció felolvasóestjeinek egyfajta „rendőrségi ultimátum” vetett véget, melynek szövegét valójában a Bolgár Írók Szövetségében fogalmazták.²¹

Az ifjúsági és a női lapok, melyek közvetlenül érintettek voltak a propagandaüzenetek értelmezésében, ugyancsak egyfajta kettősséget mutattak a kulturális ízlésről és elvárásokról szóló írásaikban és arra adott reakcióiban. A *Mladezh*ben például közvetlenül az „intim költészet”-et kérő írások után Pantelej Zarev, az irodalomelmélet professzora és a Bulgáriai Írók Szövetségének igazgatója (1972–1979) mutatta be a különbségeket a nyugati hippik és a bolgár ifjúság között. Míg az előbbieket „dekadens zenét” hallgatva és kábítószerezve „szemlélődő és bárgyú életet” folytatnak, „ifjúságunk nem felejt el kulturális érdekeit – a színházat, a mozit, az operát, a balettet és az irodalmat. A fiatalok aktívan részt vesznek szocialista életünk spirituális értékeinek létrehozásában.”²²

A sztárság és a rajongói közösségek iránti intolerancia és a tehetséges emberek iránti csodálat közti összetett dichotómia abban a tehetetlenségben gyökerezett, amit a politikai vezető személyi kultuszának és a nyugati fogyasztói társadalommal folytatott versenynek a meghaladása eredményezett. Hogyan lehet eredetinek, kreatívnek és érzékenynek lenni nem-önző és nem-kapitalista módon, vagyis tiszteletteljesnek és támogatónak lenni az

²⁰ Idézi Raykov, Emil: *Archivite sa mnogo zhivi*. Sega, 2002. április 29. <http://www.segabg.com/article.php?id=52334>. (letöltés: 2017. jún. 10.)

²¹ Levchev: *Ti si sledvashtiat*, 189.

²² *Balgarskata mladezh pred pogleda na akademik Pantaley Zarev*. *Mladezh*, vol. 27. (1972) No. 1. 6–7.

alapvető szocialista/kommunista társadalmi minták újratermelésében egy új, nem-forradalmi és nem osztályharcos kontextusban (hogyan Alekszandrov marxista alteregójának szavait parafrázáljuk)? Ezek voltak a legfőbb kérdések az ideológusok és a társadalom mérnökei számára az érett szocialista időszakban. Amint azt *A fehér szoba* sugallta, az utóbbi csoport feladata lett a sztálini és poszt sztálini generációk zilált, olykor szerteágazó vagy épp egybeesengő munkahelyi és családi szerepeinek, oktatási és szabadidős tevékenységeinek (újra)szocializálása. Ivan Elenkov bolgár kultúrtörténész ezt a feladatot „normalizációként” határozta meg, és úgy jellemezte, mint „a kompromisszumok új nyilvános zónáját [...], ahol a totális politikai kontrollt megszüntették, de az már nem is lehetett többé totális – köszönhetően a szocialista polgár életéhez tartozó olyan új dimenziók megjelenésének, mint az urbanizáció, a szabadidő, a fogyasztói szokások, a mobilitás, a tömegkultúra, a test és szexualitás univerzális jelensége”.²³

Az újraszocializálás vagy „normalizálás” programja előtérbe helyezte a szubjektív tapasztalat és tudás jelentőségét. A prominens pártfunkcionáriusok, pedagógusok, szociológusok, pszichológusok és irodalomkritikusok egyre inkább felismerték, hogy a politikai vezetők személyi kultusza és a hírességek kultusza egy és ugyanazon érzelmek és ösztönök és (kreatív) önprojekciók terebélyesedésébe tartozik. A hrucsovi olvadás szellemében az 1956. áprilisi pártplénumon Valko Cservenkov bolgár miniszterelnök és kommunista pártvezető erőteljesen bírálta saját személyi kultuszát, hangsúlyozva az abban és az (ön)képek vonzalmában rejlő erőt, amelyet a sajtó, a költészet, a zene és a mozi terjesztett: „Pontosan 1950-től kezdődően [...] ott kezdődött egyfajta zavar a nevem körül, ott kezdődtek a magasztalások, az elragadtatás, a nem létező eredmények nekem tulajdonítása, mindennek, amit tettem, a folytonos hangsúlyozása [...] az ily édes méreg, függetlenül attól, hogy valaki kedveli-e vagy sem, nem számít, fokozatosan megrészeget, elvakít és ily önbizalmat gerjeszt...”²⁴ Tizenöt évvel később, újfent követve a szovjet pártrendeléseket és pártprogramokat a nyugati tömegtermelési modellel szemben kialakítandó újfajta fogyasztási móddal kapcsolatban, a Párt tizedik kongresszusán bejelentették a „sokoldalú társadalomfejlődés és a hozzá kapcsolódó sokoldalú személyiségfejlődés”²⁵ koncepcióját, kiterjesztették az addigi nyilvános vitát, és táptalajt biztosítottak „a kommunista érzelmekről, vágyódásokról és érdekekről” szóló közleményeknek – a fiatal szocialista művész-alkotó értelmiség „önképének” részeként.²⁶

A „sokoldalú és harmonikus szocialista személyiség” koncepciója a szovjet minta szerint a kommunista társadalom marxista-leninista felfogásából eredt, mint ami biztosítja a feltételeket ahhoz, hogy az egyik termelési módból a másikba jussunk, miközben biztosítja minden egyes egyén teljes fejlődését is. Mégis a koncepció mind korai, mind késői használatában (például pedagógiai kérdések tekintetében) aggodalomra adott okot az érzelmek és vágyak szerepét és azok művészeti „oktatását” illetően. Ekképpen a *Szemeisztvo i ucsiliste* (Család és iskola) folyóiratban egy 1961-ben megjelent cikk felhívta a szülők és tanárok figyelmét az érzelmekben rejlő lehetőségre, amely „előmozdítja a személyiség átalakulását”, s hogy „törekedjenek az érzelmek kibontakoztatására”, vagyis hozzá kell segíteni a diákokat ahhoz, hogy

²³ Elenkov, Ivan: *Trud, radost, otdih i kultura: Vavedenie v istoriyata na ideologicheskoto modelirane na vsekidnevieto prez epohata na komunizma*. Sofia, 2012. 155.

²⁴ Valko Cservenkov beszéde a Bolgár Kommunista Párt 1956-os plénumán, 1956. április 2. In: Kirjakov, Boyko (ed.): *Destalinizaciata. Dilemata na edno protivorechivo desetiletie, 1953–56*. Sofia, 2013. 50–54.

²⁵ *Programa na Balgarskata Komunisticheska Partia*. Sofia, 1971. 76.

²⁶ Tsonkov, Geno: *Komunisticheskoto vazpitanie na trudeshtite se v etapa na izgrazhdane na razvito socialisticheskoto obshtestvo*. Sofia. 1976.; Panayotov, Filip: *Autoportret na pokolenieto*. Sofia, 1965.

kifejlesszék az irodalomhoz, a mozihoz és a színházhoz kapcsolódó művészi érzéküket.²⁷ Az egyik legelső tudományos munkát a Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága 1967-ben adta ki a témában. Ez mintha a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának 1966. október 18-án jóváhagyott programjához készült pusztá kézikönyv lett volna, amely minden közintézmény számára elrendelte, hogy „folytasson szisztematikus, tudományos alapokon nyugvó harcot a kispolgári ideológia és az imperialista ideológiai elhajlás ellen [...] annak érdekében, hogy a kommunizmus alapelvei szerint megváltoztassák a munkásosztály életkörülményeit és társadalmi viselkedését”.²⁸ A könyv szerzője, tartva attól a veszélytől, hogy „elveszítjük az ifjúságot a hazugságok, megtévesztés, féligazságok azon hálójában, amelyek fenntartják a burzsoázia uralmát”, a kommunista ideológiának „az emberek lelkébe és mindennapi tevékenységeibe” történő mielőbbi behatolására koncentrált. A művészet és az irodalmi fikció által létrehozott szocialista értékek keltette érzelmeket hívta segítségül, hiszen az „érzelmekek [...] tökéletesen tükrözik, miből is áll, mit is tartalmaz a lelkünk”.²⁹ Ugyanazt a logikát követve olyan kutatások sorát támogatták, amelyek a „kommunista ideológia és a kommunista pszichológia teljes egységének” megvalósulását vetítették elő a „létező szocializmus” körülményei között.³⁰

Szociológiai kutatások és a fiatalokra specializálódott időszaki kiadványokban közzétett kérdőívek jelentős mennyiségű adatait is felhasználta Vaszilka Valkova, de ő is hasonlóképp szembesült a szocialista rend táplálta „szabad individuummal”, szembeállítva azt a „kortárs kapitalista társadalom degradált individuumával”, amelyet pénzsóvár törekvések, kényelem utáni vágy és „kontrollálatlan szexualitás, bűnözés és parazitizmus” jellemezte.³¹ Egyértelműen meghatározta a szocialista személyiség legfontosabb ismervét, ami nem más, mint az anyagi termelésben részt vevő „munkás kollektívák” és a tudományos és művészi értelmiség „alkotó amatőr kollektíváján” belüli „sokoldalú tökéletesedés”.³²

A fentebb bemutatott szocialista *versus* kapitalista érzelmi és alkotó identitások diszkurzív formálása a szocialista érzelmi nevelésre és az érzelmek ideológiájára egyaránt jellemző volt, amit az ifjúsági és női magazinok és a fogyasztásorientált pedagógiai kutatás ültettek át a gyakorlatba. Amint azt a Janakievhez íródott levelek (továbbá a vele készült interjú) története és nyelvezete sugallja, ez tette lehetővé a hivatalos műhelyekben és a szűkebb körökben végzett művészi teljesítmények összeegyeztetését a futballszárók vagy popénekesek iránti vak rajongással, a versírásért, a festészetért, az erotikus vágyakért és művészeti tevékenységért, a személyi kultuszért való lelkesültséggel, valamint a tehetséges emberek iránti rajongással: „Nem tudom, ki vagy, de komolyan hálás vagyok neked, és irigyellek azért a szépségért, amelyet a szívemben tartogatsz [...] Csupán meg szeretném köszönni, hogy létezel, hogy hangot adsz annak, ami a szívemben van, de én nem találok hozzá a szavakat! (Ana, diák és a te engedelmes követőd, Szófia).” (1974. április 24.) „Szenvedélyes gyűjtője vagyok a költészetnek, amelyet újságokban és magazinokban találok, és amikor lehet, magukon az írókon keresztül [szerzem be azokat]. Most ez a helyzet. Szeretnék személyesen megkérni téged, hogy küldd el nekem néhány írásodat, és árulj el valamit az alkotói pályádról: mi

²⁷ Kolev, Georgi: *Vazpitanie na chuvstvata*. Semeystvo i uchilishte, vol. 13. (1961) No. 7. 7–9.

²⁸ Decree “B” number 9 of the secretariate of the Central Committee of the Bulgarian Communist Party om 18. XI. 1967. <http://desebg.com/vi/375-2011-09-04-18-37-43>. (letöltés: 2017. jún. 6.)

²⁹ Popov, Ivan: *Ideologia, lichnost, tsennosti*. Sofia, 1967. 56–58.

³⁰ Angelov, Stefan S. (et al.): *Izgrazhdane na razvito socialistichesko obshtestvo I formirane na lichnostta*. Sofia, 1976.

³¹ Valkova, Vasilka: *Kolektiv i lishnost pri socializma*. Sofia, 1970. 27–37.

³² Valkova: *Kolektiv i lishnost pri socializma*, 150–161.

öszönöz arra, hogy írj? Milyen témákat választasz? Mik az alkotói terveid?” (Zornitsa, 1974. április 14.)

„Magad vagy a saját érzelmeid ura”: az (ön)kifejező magaskultúra és az érett szocializmus utópiája

A sokoldalú személyiség fogalma visszatükrözte és átformálta a politikai vezető kultuszához és a nyugati rajongói közösségekhez kapcsolódó negatív jelentéseket, és tökéletesen illeszkedett a hivatalos bolgár propaganda változásaihoz, valamint az „érett szocializmus” intézményi hálózatépítéséhez. Az „érett szocializmus” – amelyet „létezőnek”, „fejlettnak” és „valódinak” is neveznek – a dolgozó népnek mind Bulgáriában, mind a szovjet tábor többi országában azt ígérte, hogy az első, forradalmi fázis víziói és a szocializmus alapjainak lerakása után élvezhetik a „szocialista életmód” gyümölcseit. Pontosan úgy, ahogy a vezető kultusza alárendelődött a „tehetséges emberek sokoldalú pallérozásának”, a szocialista életmód is idomult „a fogyasztás magaskultúrájához”. Így az *Érett Szocializmus – Problémák és perspektívák* címmel megjelent, irányadó gyűjteményes kötetben jóvendölést olvashatunk „a társadalmi élet minden alapvető elemének a kialakulásáról [...] olyan arányban és formában, ami biztosítja ezen elemek között a teljes egyensúlyt, továbbá lehetővé teszi a népesség fő produktív, anyagi, spirituális, igazgatási, sportolási, szórakozási és más szükségleteinek kielégítését”, míg ezzel párhuzamosan elő kell segíteni és kiaknázni a „tehetségeseket” és a „proletariátusban rejlő egyéni lehetőségeket”.³³

A fogyasztás magaskultúrája egyre kiterjedtebb intézményes és intézményen kívüli hálózatban öltött testet. Az 1960-as és 1970-es évek végén valósággal burjánoztak az „amatőr alkotó kollektívák”, és nagy számban alakultak iskolákhoz, újságokhoz és magazinokhoz, gyárakhoz vagy akár kórházakhoz kapcsolódó irodalmi műhelyek és klubok, míg az amatőr rockbandák többek között a közösségi központok, kulturális intézmények és sci-fi olvasóköri körül szerveződtek. Valamennyit az érzelmekkel kapcsolatos esztétikai és morális nevelési közegnek tekinthetjük, amelyben a rajongók által közösen létrehozott kulturális termék keltette „örömet” a „tágabb kulturális érdekek” megőrzésének és erősítésének szolgálatába állították.³⁴

Kalin rajongóinak levelei a fogyasztás magaskultúrájának sikeres megvalósítását is bizonyítják. A lányok önmagukat úgy mutatták be, mint „az irodalmat igazán kedvelők”, de egyúttal további kulturális érdeklődésről és preferenciákról, valamint különböző művészeti ágakról is említést tettek. Sokuk azt állította, hogy rendszeresen jár színházba, opera- és balett-előadásokra, néhányan pedig arra vágytak, hogy bolgár filológia szakon tanuljanak az egyetemen, vagy hogy a Nemzeti Színművészeti Akadémián tanulhassanak. Fiatalok voltak, akik a „szépség” és a „tisztaság” ideáljaiból sarjadó és azt védelmező fiatalokként határozták meg magukat. Egy adott műfaj vagy egy bizonyos „tehetséges személyiség” iránti szenvedély által vezetve s tudatosan törekedve a sikeres önmegvalósításra, ezek a fiatalok különböző hivatalos és informális társaságokban vettek részt, amelyek elősegítették a művész-alkotó értelmiséghez, illetve a szocialista életmódhoz való tartozásuk megerősítését, elmélyítését és demonstrálását: „Szeretem a verseidet. Valami tisztát, egyénit, fiatalos szépséget sugároznak magukból. Ez az én értékelésem, egy értékelés, amely egy olyan fiatalhoz tartozik, mint te

³³ Mihailov, Stoyan: *Osobenosti i tendencii v razvitiето na sociologicheskata sistema na obshetstvoto u nas i nyakoi problemi na socialnoto upravlenie*. In: Yanev, Lyuben N. (ed.): *Zreliyat socializam – problemi i perspektivi*. Sofia, 1977. 17.

³⁴ Elenkov: *Trud, radost*, 147–153.

magad [...] Imádok zenét hallgatni, rajzolni, színházi előadásokra járni. Nem felejték el moziba járni sem. A Bélyeggyűjtés (nagy B betűvel) érdekel. De mindennél jobban imádom az irodalmat. Mindig is csodáltam a zseniális írókat és költőket. És te zseniális vagy!” (Janica, 1974. február 16.)

A „harmonikus és sokoldalú személyiség” mint a fogyasztás magaskultúrájának ideológiailag kialakított hordozója és szubjektívuma a gyakorlatban az érett szocializmus alapvető szerepmodelljét és diszkurzív alakját jelentette, amely egyesítette, legitímálta és irányította az egyes társadalmi nembeli minták (újra)alkotását és kifejezését, továbbá a szocializáció, a karrierfejlesztés, az érzelmi kódok és normák vezérfonalául szolgált. Összehasonlítva azzal, hogy a hrucsovi olvadás előtt, alatt és után mit várt el a fiataloktól a társadalom, nyilvánvalóvá válik az elmozdulás a romantikus értelemben vett önkifejezés irányába. A sztálinista periódusban a fiatal férfiakat és nőket mint jövődöbéli munkásokat és közéleti szereplőket képzelték el, akik korlátozzák és feláldozzák (belső) énüket („a magán és önző” érzelmeiket), és olyan férfias tulajdonságokat alakítanak ki, mint a fizikai erő, bátorság, döntésképeség és racionalitás, azon végső cél által vezéreltetve, hogy megvalósítsák a kommunista ideált, és érzelmileg kapcsolódjanak annak megszemélyesítőjéhez: a Párt vezetőjéhez.³⁵ A poszt-sztálinista időszakban viszont az írók és irodalomkritikusok, szociológusok, pedagógusok és újságírók arra bátorították a fiatalságot, hogy különböző alkotói formákban és kollektívákban találják meg a megfelelő és természetes módját érzelmeik és vágyaik kifejezésének, és egyaránt fejezzék ki feminin és maskulin tapasztalataikat, álmódozzanak arról, hogy sikeres költői karrierjük van, vagy hogy éppen sikeres költők szeretői lesznek. Ezek nem voltak egymásnak teljesen ellentmondó szocializációs modellek. Inkább úgy kell értelmeznünk őket, mint egyes kulturális írások és előírások produktív újraértelmezését és újbóli feltalálását, mintsem a sztálinista múlttal való „forradalmi” szakítást. Ahogy Vadim Volkov megállapította, a népet az 1930-as években is önkritikára és különböző kulturális kezdeményezésekben és szervezeti formákban való részvételre készítették, aminek egyrészt volt egy civilizáló és a személyiséget formáló célkitűzése – a külső megjelenés fontosságától (a tiszta és vasalt ruha viselése) az irodalmi nyelv kiváló ismeretéig, amely révén tudományos és művészeti munkákat forgathattak, és megfigyelhették a kispolgári mintákat a külső megjelenés és a mentalitás tekintetében. Volkov nagyon érdekes példát említ erre: az 1930-as években népszerű szovjet magazinokban „Kulturált személy vagy?” címmel megjelent önismereti tesztek kitöltését. A tesztekhez fűzött értékelések szerint a válaszok hiánya és a tudáshiány önmagában elegendő okot szolgáltathat arra, hogy „dolgozz önmagadon”, és a teszt kitöltésére sarkallják a barátokat és a kollégákat.³⁴ Ennélfogva a szocialista egyének előtt két egymást követő, ám mégis különböző követhető modell állt. Egyrészt a sztálinista kultúra esetében ott volt a funkcionális, fegyelmezett és az új szovjet férfi archetípusát reprodukáló, a mindent ismerő és mindent tudó kommunista vezér tekintélyébe ágyazott minta. Másrészt az érett szocialista kultúra mintája az érzelmes, autentikus és alkotó „sokoldalú” szocialista életvitel vezetéséről, amely nem lehetett eléggé funkcionális vagy fegyelmezett, ki volt téve a „szenvédélyeknek” és az (egyéni) „preferenciáknak”, de egyben a kommunista magas kultúra és erkölcsi minták eredeti felfogását is biztosította. A gyakorlatban a harmonikus, sokoldalú személyiség koncepciója tágabb és újabb teret nyitott a szubjektív tapasztalat és tudás keretrendszerbe foglalásának. Ezáltal a szocialista ifjúsági és női magazinok a kulturális izlésekről és szerelmi kérdésekről szóló írásaikban és arra adott reakcióikban helyet adtak a társadalmi

³⁵ Popova: *Tyaloto v oksimoronite na socializma*, 13–29.

³⁴ Volkov, Vadim: *The Concept of Kul'turnost: Notes on the Stalinist Civilizing Process*. In: Fitzpatrick, Sheila B. (ed.): *Stalinism: New Directions*. London. 2000. 210–230.

és szexuális identitások kifejtésének és megjelenítésének csakúgy, mint a társadalmi szerepek és normák újraformálásának. A lányoknak azt tanácsolták, hogy mutassanak „érzékenységet és gyengédséget”, valamint „lelkesedést”, de ugyanakkor vigyázzanak a férfiak szalmaláng életű, a csábító külső és szavak mögé rejtett szerelmével és szexuális vágyaival. A szovjet táboron belüli országos lapok szerkesztési politikájával összhangban a bolgár sajtó ezen része is „az emancipált, modern lányok és nők” képét népszerűsítette, akik pénzügyileg függetlenek, ügyelnek a nőiségükre (figyelik a divatot és a kozmetikumokat), és akik izgalmas szakmai pályára vágnak, különböző közösségi (alkotó) tevékenységekben akarnak részt venni.³⁵ Kalin Janakiev női rajongói és az ifjúsági és női magazinok olvasói szintén hozzájárultak a harmonikus és sokoldalú személyiségek kialakításához és egyúttal a társadalmi nemi és szexuális identitások formálásához, még ha csak a privát szférában is. Raina például nyilvánvalóan a szovjet női úrhajós, Valentyina Tyereskova életrajzi történetét³⁶ idézte meg: „Raina vagyok. Egyszerű, hús-vér és látható [lány] vagyok! Azért írok, hogy gratuláljak neked! Soha senkit se dicsértem, ezt elhíheted nekem! De szeretnék kicsit többet tudni rólad! De ez csak akkor történhet meg, ha írsz nekem! Tégy így! Mesélj magadról!” (Raina, 1973. december 11.)

Különösen beszédes a modern szocialista lányok és nők szemléltetése Lora leveleiben, aki egy dél-bulgáriai város, Szilisztria szakközépiskolájában tanult.³⁷ Lora azon kevés lányok közé tartozott, aki rendszeresen levelezett Janakievvel, és aki a költői tehetség iránti rajongás kifejezése közben apránként nyíltan és önkéntelen szerelmet vallott a költőnek. Abbéli vágyában, hogy igazi és beteljesedő kapcsolatot teremthet a *Rodna rech* sztárjával, törekeny, szenvedélyes, intelligens és olvasott nő képét alakította ki magáról, akit sokféle kulturális érdeklődés és elfoglaltság jellemez, aki erkölcsös és nagy képzelőerővel rendelkezik, imádja az Emil Dimitrov-féle popzenét és „a külföldi énekeseket, mint Adamou, Lara Saint Paul és Tony Christi” (1973. március 24.). Ezenkívül kedveli „az irodalmat, a történelmet, az operát, a szobrászatot, a balettet” is (1973. május 31.).

A sajtóban és „kortárs Rómeó és Júliáknak” szentelt rovatokban³⁸ az alkalmi szexuális együttlétekről olvasható nyomasztó megjegyzésekhez nagyon hasonlóan, Lora levelében megosztotta, hogy az első fiú, akivel lefeküdt, gazdag könyvtárával szinte megbabonázta; de azt is, hogy meg akarta mérgezni magát, míg végül elfogadta „a megalázott méltóságú, bukott lányok” sorsát, mert „imádta az életet” (1973. július 23.). A Kalinnal folytatott levelezését egy vallomással kezdte („a szívemhez oly közeli lázas izgalom”), végül azonban, amikor megtudta, hogy Kalin egy másik lányt választott barátnőjéül, aki szintén a *Rodna rech* levelezője volt, Lora mély csalódottságáról vallott: „Nem parancsolhatom meg, hogy szeress. Te magad uralod saját érzéseid” (1974. szeptember 29.).

Lora esete tipikusnak tekinthető abban az értelemben, hogy az érett szocializmus idején belső vágyainak és késztetéseinek expresszív módon adott hangot. Pontosán ez volt az új

³⁵ Taylor: *Let's Twist Again*, 140–142.; Fidelis, Malgorzata: *Are you a Modern Girl? Consumer Culture and Young Women in 1960s Poland*. In: Slavova, Kornelia D.– Daskalova, Krassimira (ed.): *Gendering Popular Culture*. Sofia. 2012. 126–144.

³⁶ A történet Tyereskovát egy maga útját járó és kitartó nőnek ábrázolta, aki nem engedelmeskedik vakon bármilyen tekintélynek, aki bátran elhagyta a kis szovjet falut, hogy a világűrbe juthasson, és aki élénk nyomot hagyott mind a tudományban, mind a közéletben, miközben két lábbal a földön járó és a hétköznapi nők és anyák egyszerű örömeihez ragaszkodó nőt testesít meg. Pencheva, S.: *Nebesna i zemna*. Znenata dnes, vol. 28. (1973) No. 5. 1.

³⁷ A levelek 1973–1974-ben íródtak, amikor Lora az iskola utolsó két osztályát járta épp.

³⁸ Dinkova, Maria. *Labirintite na lekomišlieto i bezotgovornostta*. Zhenata dnes, vol. 29. (1974) No. 3. 14–16., No. 4. 12–13., No. 5. 14–15.

érzelmi rendszer fogalmi alapja – az érzések új ideológiája, amelyet az 1960–1970-es évek bolgár pedagógiai és szociológiai kutatásai is népszerűsítettek. Ahogy a *Problemi na komunistichesko vaspitanie* (A kommunista oktatás problémái) című folyóirat szerkesztői megállapították, „a közöny iránti közöny a modern világ egyik alapvető bűne”, amely a farmernadrág és az „I love you” feliratú nyakláncok iránti izgatottsághoz és a kommunista magas erkölcsi és esztétikai értékektől (amelyek a „teljes és jelentőségteljes élet” kizárólagos biztosítékai) való elidegenedéshez vezet.³⁹

Kalin rajongói távolról sem voltak közömbösek, habár némileg eltérő értelemben, de szintén felvázolták (például a pedagógusokhoz és a szociológusokhoz hasonlóan) az érzelmek kifejezésének fontosságát a személyközi kommunikációban és az eredetien romantikus és kifinomult „én” megalkotásában: „A tanáraitam szerint bizonyosan van némi rejtett költői tehetségem, habár én nem értek egyet ezzel [...] Csupán azt hiszem, hogy nem csak írni kell, hanem érezni is. Nem úgy értem, hogy érzelmek nélkül írok, de ami a leginkább megfogott benned, az [az általad kifejtett] remény, a te rendkívüli derülátásod. Te még a halálban is látod a szépséget, meggyőződésed, hogy az emberek »szebbek, mint a gyengédség, bölcsebbek, mint a szeretet, tisztábbak, mint a szellő«. Én, akárcsak minden fiatal, örülök, szenvedek, megtapasztalom a csalódást, hiszek. Azaz teljesen az ellentétek vegyülete vagyok.” (Anita, 1974. április 8.)

Mind a folyóirat, mind a levelek rávilágítottak az új érzelmi rendszer legfontosabb formulájára, ami nem más, mint az abszolút parancs az izgalom kifejezésére – „közömbösség” az anyagi teljesítmények és a szocialista társadalom morális univerzuma iránt és „optimizmus” a tiszta és gyönyörű szerelem megtapasztalását illetően, a költészettől, a rajongóságon át egészen a romantikus kapcsolatokig. A kommunista érzelmi nevelésről szóló ideológiai diskurzusban, a romanticizmus expresszivisták logikájával összhangban, a szocialista életmód (a fogyasztás magaskultúrájának formájában) mint az egyén autentikus természete vetült ki, amelyet folyamatosan belsővé kell tenni, és különböző kreatív alkotói formákban és kollektívákban külsőleg is meg kell jeleníteni. Ilyen értelemben az érett szocializmust a kommunista utópia végső ideológiai horizontjának tekinthetjük, ahol, a jeles irodalomkritikus Georgi Pencsev szavaival élve, állandóan jelen van „a Párthoz tartozás esztétikai jellege”.⁴⁰ Ez előfeltételezte az egyén önkéntelen és teljes alávetése forradalmi paradigmájának lecserélését egy igazságosabb társadalmi rendre, amely megkísérli kolonizálni, teljességében irányítani és manipulálni a különböző egyének (belső) világát azáltal, hogy „az érett szocialista társadalom tanulmányozásának komplex megközelítésével képes felölelni a lelki jellegzeteségek színes skáláját a szocialista ember képében”, és „a társadalmi élet valós sokféleségére és az emberi lélek összetettségére épül”.⁴¹

De még ha a levelek és a pártprogramok összehasonlításából úgy is tűnik, hogy a szentimentális nevelés ágensei és alanyai szinkronban dolgoztak „a kommunista ideológia és a kommunista pszichológia teljes egységéért”, léteztek apróbb ellentmondások (mint amelyekre Anita utalt), félreértések és torzítások a közös érdekek és értékek interpretációjában, illetve érvényesítésében. A szocialista rajongó közösségek belső kettősége (a sztálinista örökség újraértékelésének eredményeként) csupán a teljes kép egy apró részlete volt. Így vagy úgy, a felülről jövő „sokoldalú személyiség” romantikus elképzeléseit és trópusait alulról az életpályák és életcélok megalkotásának hasznos eszközévé alakították. Így az a néhány lány,

³⁹ Dimitrov, Ivan: *Bezrazlichen li ni e bezrazlichniyat*. Problemi na komunistichesko vaspitanie, vol. 2. (1974) No. 7. 52–58.

⁴⁰ Penchev, Georgi: *Partijnostta i aktivnata lichnost v literaturata*. Sofia, 1981. 166.

⁴¹ *Izgrahzdane na razvito socialistichsko obshtestvo*, 22.

akinek sikerült rendszeres kapcsolatot teremtenie Janakievvel, tanácsot kért tőle saját írásaikról, végül pedig azzal a vallomással zárták az ezzel kapcsolatos levelezést, hogy megmagyarázhatatlan okok miatt híján vannak a költészethez szükséges „impulzusoknak”, és „csak kapcsolatban akarnak maradni” Kalinnal (Tina, 1974. április 11.). Más lányok akár tovább is mentek, és a tehetséges emberek iránti csodálatot és tiszteletet összevegyítették a velük folytatott szexuális és erotikus fantáziákkal, bőven túllépve a hivatalos erkölcsi előírásokon. A leveleiket „Kedves Kalin Janakiev elvtárs” megszólítással kezdték, azonban befejezésül már szenvedélyes csókokról és „tűzként égető” ajkáról írtak (Nadja, 1974. február 17.), vagy csúnya kézírásukért kértek elnézést (a menstruáció okozta „rossz közérzet miatt szinte vízszintesen állok”) (Mila, 1974. február 25.).

Nem kevés levélíró a híres fiatal költővel folytatott levelezésben lehetőséget látott a mindennapi gondok vagy kivételes problémák megoldására – tőle kérve segítséget a matematika házi feladat megoldásához (Nina, 1973. április 3.), vagy éppen ahhoz, hogy segítsen egy kedvelt fiút találni és őt kísérőként meghívni az érettségi bankettre (Mina, 1974. május 5.).

Lora és Kalin szerelmi története azt is megmutatja, milyen könnyen „el lehetett veszni” az önfelfedezés és az önkifejezés jelentéseinek „fordításában”. A levelekben Kalin értelem-szerűen a nyilvánosságban róla kialakult „kifinomult – érzékeny” fiatal felnőtt képét mutatta: mind erkölcsileg, mind esztétikailag kiemelkedik, ugyanakkor kocsmába jár, sötét hangulatú verseket olvas, és beleszeret a *Rodna rech* vonzó női sztárjaiba. Bízva ebben az imázsban, Lora „őszintén” (ahogy azt folyamatosan hangsúlyozta) hangot adott osztálytársai kicsapongásai felett érzett felháborodásának, és feltárta azon intim vágyát, hogy a világon csupán egyetlen férfi iránt mutathasson „gvengédséget, melegséget, hűséget és odaadást” (1974. július 28.).

Ennek fényében logikusnak hangzottak Janakievnek az interjúban elhangzott szavai, miszerint a kapcsolatuk kudarcra volt ítélve, mert elidegenítette őt a Lora által mutatott túlzott naivitás és romantika. Lora és Kalin szerelmi története különösen, de a levélírók életútjára nézve általában is felfedte az állampárt felügyelete alatt létező, „harmonikus és sokoldalú személyiséggel” kapcsolatos referenciakeret fölöttébb utópisztikus vízióját. A művészet iránti rajongásukról és az irodalmi és más művészeti kollektívák rendszeres látogatásáról szóló kijelentéseik ellenére egyik női rajongó sem tudta elnyerni Kalin szívét, és egyiküknek sem sikerült költővé válnia. Kalinhoz hasonlóan, aki az egyetlen első éveit követően elvetette azt a jövőt, amely szocialista költőként várt volna rá, hogy inkább értelmiségi és vallásfilozófus váljon mára belőle.

*

A kommunista érzelmi nevelés bolgár szocialista kísérlete komolyan megkérdőjelezi az 1960–1970-es években lezajló ifjúsági viselkedési forradalomról szóló és „az ideológia és az egyéni viselkedés közti szakadék” perszonalizációjáról szóló tételt. Ahogy a fentebb bemutatott pártprogramok, a társadalomkutatás eredményei és a sajtóanyagok megmutatták, a késő szocializmus csak bizonyos esetekben nem üdvözölte a hírességek kultuszát és bálványozását. Továbbá a modern gondolkodás számára archetipikus fogalmakhoz fordult, mint például a romantizmus annak érdekében, hogy az élet értelmének belső forrásait és a művészetet felhasználva vonzó társadalmi mintát teremtsen a kommunista értékekhez való kötődés kialakításához. Ebben az értelemben egy apró különbséget leszámítva beszélhetünk expresszivistá fordulatáról. Nem az irányadó diskurzus performatív dimenzióira helyezett hangsúly, hanem annak reaktualizált verziójának belsővé tételére és (kreatív) kivetítésére vonatkozó igény tette lehetővé „sokszínű, többféle és kiszámíthatatlan jelentések felbukkanását a

mindennapi életben”.⁴² A levelek elemzése megerősítheti azon új keletű, a hruscsovi olvadásra és az azt követő időszakra vonatkozóan tett megfigyelést, miszerint az „emberek a hivatalos víziókat különböző módokon valósítják meg, különbözőképpen reagálnak azokra”,⁴³ és alátámaszthatja Ana Krilovának a fragmentált és inkohereus szovjet szubjektumról szóló értekezését.⁴⁴

Mindazonáltal az expresszivist fordulatot nem kellene úgy értelmeznünk, hogy az csupán sokféle és emancipáltabb terepet biztosít az érzelmek és vágyak szocializálásához. Eric Naimann olyan megközelítésekről beszél, melyek szerint „az ideológia [...] valami olyasmivé [...] alakult át, amit a beszéd, a gondolkodás, a cselekvés és az érzések tanulásán keresztül sajátíthatunk el [...], tehát anyanyelvből elsajátított nyelvvé vált”.⁴⁵ A bolgár érett szocializmusban az „érzelmek ideológiája” egyszerre volt natív és elsajátított nyelv. Másképpen szólva, az érzelmi nevelés közvetítői önreflexívek, érzékenyek voltak, a bizonytalan és repezedett felszínnek, valamint a szocialista szubjektívítások különbözőségének kellő tudatában.

Fordította: BALATONI BALÁZS

GALINA GONCHAROVA

Feelings and Desires under the Mature Socialism: The Case of the Female Admirers of the Young Bulgarian Poet Kalin Yanakiev

The development of the idea of ‘sentimental education’ and the concept of ‘socialist versatile personality’ in the end of the 1960s and in the beginning of the 1970s in Bulgaria triggered a kind of expressivist turn in the local ideological discourse of mature socialism. The latter was embodied in the vast institutional network of ‘the culture of consumption’ of the citizenship – literary workshops and clubs associated with schools, youth and women’s newspapers and magazines, fantasy-reading clubs, etc. Designed as a facade for the socialist way of life under the control of party cultural managers, this network was uncontrollably inhabited and used by individuals for self-discovery and projections of multiple desires and feelings.

The proposed paper discusses at length the case of the female admirers of the young Bulgarian Poet Kalin Yanakiev, who were part of the above-described network and who experienced the expressivist turn in an unpredictable and original manner. I analyse 90 letters, addressed to Kalin Yanakiev, a promising author of the *Rodna rech* (Native Speech, a young literary journal), written in 1973–74 by girls aged 16 to 18 from different Bulgarian towns and villages. A series of letters is brought under special focus, where girls revealed their feelings to Yanakiev, providing access to a complex intimate world, where interiorized versions of the socialist moral and aesthetic virtues overlap with and merge into individual original discoveries of erotic and sexual desires.

⁴² Yurchak, Alexei: *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton, 2006. 25.

⁴³ Field, Deborah: *Mothers and Fathers and the Problem of Selfishness in the Khrushchev Period*. In: Ilic, Melanie J. et al. (eds.): *Women in the Khrushchev Era*. Basingstoke, U.K., 2004. 97.

⁴⁴ Krylova, Anna: *The Tenacious Liberal Subject in Soviet Studies*. *Kritika*, vol. 1. (Winter 2000) No. 1. 2000. 119–146.

⁴⁵ Naiman, Eric: *On Soviet Subjects and the Scholars who Make them*. *The Russian Review*, vol. 60. (2001) No. 3. 315.